

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətləri olmuş Əhməd Ağaoğlu (1869-1939) ilə türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımlayan bir sıra şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin əsasən ad çəkəndən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər həmin şəxslərin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Sərracxanabaşı

Hacı Akif Paşanın Sərracxanabaşındakı geniş, kölgəli və gözəl bağçasından ayaq səsləri eşidildi. Bunlar gecəyarısı "Oğurluq olacağı xəbərini aldıq, mühafizə üçün gəldik" - bəhanəsi ilə evimizə doluşan və səhərin açılmasına baxmayaraq, hələ də getməyə tələsməyən polisler idi.

Yeridiyimiz zaman taxtaları cırlıdan köhnə evdə səs salmaqdan ötrü ayaqlarımızın ucunda gəzib otaqdan otağa keçirik. Tez-tez sifəti fil diş rəngində, qaragözlü, qaraqaşlı incə bir qadının başına toplaşırıq. Atam ağır xəstədir. Polislər, görəsən, bizi aldada bildiklərinə özləri inandırlarmı? Bəlkə də. Amma anam illərin təcrübəsindən dərslər almışdı. Eşmə bığlı polis komissarına "yoxluğunu canından çıxarmaq üçün" bir fincan qəhvə təklif edib, "Oğlum, qoy sağlolsun, sonra götürüb aparın, heç bir sözüüm yoxdur" - deyəndə, komissar gözlərini yerə dikərək "Nə edim, abla, nə edə bilərəm? Mən əmr quluyam" - cavabını vermişdi. Bilirdik ki, atam ölümdən qurtarsa da, yanımızda qalmasına imkan verməyəcəklər.

Xəstənin vəziyyəti yaxşılaşdı, götürüb apardılar.

Anamla birlikdə Bəkirəyə bölüyünün qapısından içəri girdik. Anam ucaboylu, uniformalı zabitlərlə nəse danışdı. Sonra kiçik otaqda bir az gözlədik. Atam gəldi. Gəlişimizə çox sevinmişdi. Mən bir tərəfdən masanın üstündəki şəkili məcmuəyə baxır, o biri tərəfdən onların söhbətinə qulaq verirdim.

Anam "Əhməd, - dedi, - bunlar sizi ingilislərə verəcəklər.

Atam bu sözləri əsəbiliklə qarşılıdı:

"Heç vaxt ola bilməz. Əgər günahımız varsa, cəzamız burada çəkəcəyik. Amma öz hökumətimiz sənəndeyin işi heç zaman eləməz. Bu, alçaqlıq olar. Ən pis halda Anadoluya, ya da başqa yərə sürgün edərlər. Belə olsa, bizim üçün lap yaxşı!"

Anam başını aşağı salıb susdu. Az keçməmiş onun haqlı olduğu aşkara çıxdı. Atamın dövləti idarə edənlərin əlaqı ilə bağlı təsəvvürünə belə gətirmədiyi alçaqlığı anam daha əvvəl sezməmişdi.

Əslində siyasi həyatı boyu atamın başına gələnlərdən onun özündən daha çox xanımı dərslər götürmüş, təcrübə qazanmışdı. Sonralar da dəfələrlə müxtəlif hadisələr zamanı nəyin necə olacağını anam qadın fəhmi ilə daha əvvəl sezməmişdi, atamı ayıq salmağa çalışmışdı. Anamın zəngin daxili aləmi vardı. Bu daxili aləm iti ağıl, fəhm vasitəsi ilə ətrafda cərəyan edən hadisələrə bağlanmışdı. Yəqin, bu səbəbdən də, təhsilinin azlığına baxmayaraq, atamla birgə keçirdiyi otuz üç illik ömür-gün yoldaşlığının dünyaya əbədlilik göz yumduğu son saatına qədər onun ən qüvvətli, ən etibarlı mübarizə yoldaşlığı olmuşdu. Atamın, xatirimizdə qalan çoxlu çətin zamanlarında anam heç vaxt özünü itirmədi. İndi atamın Maltadakı sürgün illərini xatırlayıram. Özümü qarabaşqlar altında irəliləyən qələbəliyin içərisində görürəm. Anam əlimdən tutub. Beləcə, Fatih ilə Sultanəhməd arasında nə qədər gedib-gəldiyimiz xatirimdə deyil.

Atamın o keşməkeşli illərdə və sonralar, fəlakətə düşərək olan elə dostu tapılmaz ki, anam onun və ailəsinin təsəllisində öz təsəllisini tapmaq üçün qapısına getməmiş olsun!

Anam dindar qadın idi. Dinin bütün şəkillərinə və qaydalarına bağlı idi. Amma onları zəkasının ən incə təzadları da gözə qayırmayan süzgəcindən keçirməyi əsla yadından çıxarmırdı.

Atamın Malta sürgünündə olduğu illərdə bu zərif, tənha qadının əsarətin ağır şərtlərinə, başımıza gələnlərə necə səbir edib dözdüyünü düşünürəm. Kiçik, yaramaz bir çocuğun əlindən tutub türbətürbət, ziyarətqah-ziyaretqah gəzən, Öyyub Sultanda, Topqarıda, Bəbəkdə, Üsküdüarda uzun, narın sərvi ağacları arasında hıçqıra-hıçqıra ağlayıb uşaqlarının atasının tezliklə evinə-əşiyinə qayıtmasını inandığı Allahdan, onun peyğəmbərlərindən, imamlarından istəyən zəif cüssəli, solğun sifətli qadın gözlərim önündə canlanır.

Bir səhər çağını xatırlayıram. Böyük qardaşım ilə birlikdə yatdığımız otağın qapısı açılır, pəncərədən düşən zəif işıqda bəyaz bir xəyalın bizə tərəf addımladığını, yaxınlaşıb üzümüzü oxşadığını hiss edirəm. Sonra açıq pəncərəyə tərəf gedir, bayırda az sonra başlayacaq isti avqust gününün səhər sərinliyi ilə sinədolusu nəfəs alır. Ardınca yüksələn azan səslərini eşidirəm. Anamın profildən gördüyüm incə üzünə gözlərindən yaşlar tökülür, "bu sübhün xatirənə, bu bayram gününün xatirənə uşaqlarının indən sonra atasız qalmamalarını" Tanrıdan diləyən titrək duaları qulağıma çatır.

Yatağımdan çıxıb özümü anamın qolları arasına atıram. Onda atamsız keçirdiyimiz ilk bayram gününün səhəri idi.

Bəkirəyə bölüyünə gedib-gəldiyimiz zamanlardan hafizəmdə qalan başqa bir səhər və başqa bir çöhrə də var.

Böyük otaqda, atamın çarpayısının yanındakı çarpayıda kimsə xəstə yatırdı. Zəif, incə üz, yuvarlaq, qara saqqalı vardı.

Atam bizi bu adamla tanış elədiyi ilk gün "Kamal", bunlar da mənim oğullarımdır" - demişdi.

Pağat, yumşaq bir əl üzümü zü oxşamışdı.

Bir gün səhər Bəkirəyə bölüyünə gedəndə anam bizi həmişəki yoldan, yəni Hərbiyyə Nazirliyinin alaqaşından keçirmədi. Şahzadə Cəmil küçəsi ilə Süleymaniyyəyə getdik, orada arxa qapıdan meydan kimi bir yerə girdik. Atamın saxlandığı otaqda qəribə və əzici sükut hökm sürürdü. Məhbuslar ikibir-üçbir dayanmışdılar, öz aralarında astadan danışmışdılar.

Atamın dostları

Atam yatağında oturub nə işə yazırdı. Böyük qardaşım ilə mənə görəndə uzun-uzadı diqqətlə üzümüzə baxdı. Sonra "Haydi, gedək" - dedi. Anam qadınlara ayrılan kiçik görüş otağında bizi gözləyirdi.

Otaqdan çıxanda Kamal bəyin yatağının heç açılmadığını gördüm.

Atam yavaşdan anama nə işə danışırdı. Xatirimdə qalan yalnız bu cümlə oldu: "Dünən axşam qəfilən götürüb apardılar".

Zaman anamı haqlı çıxardı. Bir gün mətbəxdə Bəkirəyə bölüyünə, atama aparmaq üçün yemək hazırlayırdı. Mən küçə qapısının qabağında dayanmışdım. Tibb məktəbinin tanış tələbəsinin tələşməsi evimizə tərəf gəldiyini gördüm. Anamı soruşdu. Mətbəxdə olduğunu söylədim. Qaçaraq mətbəxə girdi, "Xanıməfəndi, aparırlar!" - dedi. Anam, əslində əvvəldən təxmin elədiyi bu xəbəri eşidəndə özünü itirmədi. Tez hamımızı bir yerə yığdı. Əvvəl Bəkirəyə bölüyünə getdik. Dustaqların Ərəbyan karvansarasında olduğunu dedilər. Özümüzü ora çatdırdıq. Nəhayət, Qız qülləsi yaxınlığında lövbər salan rəngi tökülmiş köhnə yük gəmisinin ətrafındakı qayıqların arasına qarışdıq. Gəmi əlillik məsafədə içəri silahlı ingilis əsgərləri ilə dolu motorlu qayıqlarla çevrələnmişdi.

Atam göyörtənin dəmir barmaqlıqlarına söykənmişdi, bizə baxırdı. Yanında Ziya Göyöl də dayanmışdı. Hər tərəfdən səs gəlirdi. Lakin indi o anlarda nə danışdığımızı xatırlaya bilmirəm.

Gözlərim önündə yalnız birdən böyük qardaşım Əbdürrəhmanın qayıqın içində ayağa qalxması, ciyərlərinin və səsinin bütün gücü ilə "Yaşasın ittihadçılar!" - bağırması canlanır.

Bundan sonra atam iki il vətəndən və bizdən uzaqda ağır əsarət həyatı yaşadı. Hər həftə hər birimizə ayrı-ayrılıqda yazdığı məktubları indi yenidən təkrar-təkrar oxuyuram. Sanki yanımızda, ailəsinin başında imiş kimi ən kiçik dərslərimizə həyan olan, gələcəklə bağlı ümidlərlə dolu məktublar...

Maltadan gələn məktub və rəsmlər arasında hər birimizə ayrı-ayrılıqda göndərdiyi bir rəsm də var. Bu tikanlı məftillər arxasında profildən çəkilən bir insan çöhrəsi idi. Böyük bacım Sürəyyaya ünvanlanan şəklin altında bu sətirler yazılmışdı:

"Türk qadınının gələcəkdə çocuqlarına söyləyəcəyi laylalar var. Sən də o laylalarla millətinin, atanın məruz qaldığı həqarətləri anladacaqsan. Övladlarına intiqam günlərinin zamanını öyrədəcəksən. Unutma!"

O vaxtlar hələ təzə-təzə dil açmağa başlayan kiçik bacım hər həftə gələn bu məktublara "ata" deyirdi. İkiyaşlı bir uşağın, özü ortalıqda görünməyən atasının məktublarına "ata" deməsi təbiidir. Əslində bu söz biz böyüklər üçün də bir gerçəyin ifadəsi idi. Çünki hər məktub atamın özünün gəlişi misalında idi. O, məktubları ilə yanımıza gəlir, öyüd-nəsihət verir, başımıza ağıl qoyur, yol göstərirdi. "Nuri-didəm Sürəyya!"

İngiliscə yazdığı sonuncu məktubu aldım. Çox şad və məmnun oldum. Xahiş edirəm, əcnəbi dillərə mümkün qədər daha artıq diqqət yetir. Bu dillərdə yazılmış ədəbi və tarixi əsərləri mütaliə etməyə çalış. Mənim adımdan ingilis və fransız dili müəllimlərinə xahiş et, qoy onlar sənə XVIII əsr və xüsusən də XIX əsrin birinci yarısı müəlliflərinin əsərlərini daha çox oxutsunlar".

Yenə Sürəyyaya ünvanlanan başqa bir məktubunda işə yazırdı: "Cəza hüququ fənnini çox xoşladığımı eşitdim. Sənin bu marağın yadına özümün otuz iki il əvvəlki meylimi saldı. Mən də o zaman Paris Hüquq Məktəbində bütün fənlərdən daha çox cəza hüququna marağ göstərirdim. Bunun səbəbi, bilirsənmi nədir? Cəza hüququ fəlsəfə ilə, maddiyyatdan daha çox mənaiviyyatla bağlıdır. Lakin cəza nəzəriyyələrini daha yaxşı başa düşmək üçün fəlsəfə ilə, mənaiviyyat və iqtisadiyyatla məşğul olmaq lazımdır. Bu səbəbdən hüquq fakültəsinin dərslərinə davam etməklə bərabər, ədəbiyyat fakültəsindəki dərslərə də ikinci bir ixtisas kimi getməyi yaddan çıxarma.

Ah, bu zamanlarda sizin yanımızda olmağı nə qədər istədim!..."

¹ Kamal bəy (?-1919) - Osmanlı bürokrati, Yozqatın Boğazlıyan ilçəsinin qaimməqamı. Kürd Mustafa Paşa məhkəməsinin qərarı ilə ermənilərlə qeyri-insani davranışına görə İstanbul Bəyazid meydanında xalqın gözü qarşısında dar ağacından asılmışdı. TBMM hökuməti özünün 14 oktyabr 1922-ci il tarixli qərarı ilə Kamal bəyi "milli şəhid" elan etmişdi.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor